

1 Ludbreg - ulice u kojima su se polagala kanalizacija

NOVI PODACI O JOVIJI

Tijekom kolovoza i rujna 2004. godine provodila je ekipa Gradskog muzeja Varaždin arheološki nadzor kod postavljanja kanalizacije u središtu Ludbrega. Građevinskim radovima u Ulici bana Jelačića, Kalničkoj ulici i Ulici Ljudevita Gaja otkriveni su arhitektonski ostaci koji dopunjuju podatke o već poznatim gradskim i obrambenim strukturama, ali pružaju i neka nova saznanja o urbanizmu Jovije. Osim građevinskih ostataka otkriven je i veći broj pokretnih arheoloških nalaza, prije svega keramike koja će nakon analize omogućiti potpuniji pregled domaće i uvozne robe. U Ul. Ljudevita Gaja, na prostoru izvan antičkih bedema, dokumentiran je, osim skromnijeg antičkog, također i kasnosrednjovjekovni sloj kao neposredna podloga na kojoj je nastao današnji Ludbreg.

UVOD

Antičko gradsko naselje Jovija na užem području današnjeg Ludbrega poznato je zahvaljujući sustavnim istraživanjima koja je od 1968. do 1978. godine provela ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu pod vodstvom Branke Vikić - Belančić. Na antičku prošlost naselja uz Bednju ukazivali su arheološki predmeti i dijelovi arhitekture na koje se nailazilo prilikom raznih radova već tokom 19. st., a zasigurno i ranije, jedino što o takvim starijim nalazima uglavnom ne postoje pisani podaci. Keramika, novac, opeke, metalni, rjeđe i stakleni predmeti, upozoravali su na važnost antičke prethodnice Ludbrega, a nalazom nadgrobnog spomenika iz 1859. g. kao i malog žrtvenika nađenog 1942. g. u Bednji ubicirano je upravo na području današnjeg Ludbrega antičko naselje Jovija. Naime, na oba se spomenika spominje IOVIA (FULIR 1969, 414) pa je time potvrđena ranija pretpostavka o imenu grada. Prva arheološka istraživanja provode se u Ludbregu tek 1966. g. (TOMIČIĆ, 1966) i ona su potaknula sustavna iskopavanja u narednih desetak godina. Od 1968. g. do 1979. g. s 45 sondi istraživan je uglavnom južni dio Ludbrega tj. prostor koji je zauzimalo antičko naselje okruženo bedemima. Istraživanja su pokazala da je antičko urbanizirano naselje nastalo u zaleđu Dravskog limesa, na povoljnom prirodnom položaju u blizini prijelaza preko Bednje, a taj je položaj korišten za naseljavanje još u prapovijesti. Ovo dokazuju nalazi starijeg željeznog doba otkriveni u dvije sonde u zapadnom dijelu Ludbrega (VIKIĆ-BELANČIĆ 1983-1984, 146-147). Antički grad bio je već krajem 1. st. utvrđen bedemima koji su održavani, obnavljeni i dograđivani kroz sva 4 stoljeća života grada. Tijekom 5. st. dolaskom novih etničkih skupina grad je razrušen, a neke njegove prostore unutar ruševina koristilo je novopridošlo stanovništvo za pokapanje svojih pokojnika (GORENC / VIKIĆ 1984, 68). Iako arheološki istražene površine predstavljaju manje od 20% cjelokupne površine antičkog grada unutar bedema, ipak se zahvaljujući otkrivenim arhitektonskim strukturama raspoznaje urbanistička slika Jovije, dok pokretna arheološka građa pomaže kod rekonstrukcije svakodnevnog života, trgovine, lokalne proizvodnje pa i religije (ŠIŠA WIEWEGH, 2004). Uz to, spoznaje o gradu upotpunjuje i svaki novi nalaz ma kako beznačajnim se

2. Ulica bana Jelačića, dio južnog bedema u iskopu, 3. Ulica bana Jelačića, čišćenje antičke kanalizacije, 4. Antička kanalizacija, zapadni dio Ul. bana Jelačića, 5. Antička kanalizacija - zaštitna nalaza, 6. Opeka s urezanim crtežom (iz kanala), 7. Masivni pilastar u iskopu na raskršću

8. Raskršće, ugaoni dio bedema u toku čišćenja, 9. Ugaoni dio bedema u iskopu, 10. Konjanički stremen iz kasnog srednjeg vijeka, T. I Tera sigilata sa znakom majstora Albuciusa, T. II Izbor keramike iz kulturnog sloja, Ul. bana Jelačića

na prvi pogled činio. Tako su i nalazi otkriveni 2004. g. arheološkim nadzorom kod građevinskih iskopa dopunili saznanja o antičkom gradu, a vjerojatno će biti promijenjene i neke od dosadašnjih pretpostavki o urbanizmu naselja .

NALAZI I PODACI

Arheološki nadzor provodio se od 3. do 21. kolovoza te od 6. do 15. rujna 2004.g., nakon što su radnici Varkoma d.d. iz Varaždina naišli u iskopu za kanalizaciju na masivan kameni zid. Iako je poznato da je gradska jezgra Ludbrega, upravo zbog svojeg antičkog sloja zaštićena kao kulturno dobro, nadzor ipak nije organiziran od samog početka radova. No, kasnije su se svi radovi provodili u dobroj suradnji s izvođačem i s predstavnicima Grada Ludbrega uz konzultacije s Konzervatorskim odjelom u Varaždinu. Kanalizacija se polagala u Ulici bana Jelačića (od istoka prema zapadu), u Kalničkoj ulici (od juga prema sjeveru) i u zapadnom dijelu Ulice Ljudevita Gaja (sl. 1).

ULICA BANA JELAČIĆA

S praćenjem radova počeli smo u istočnom dijelu ulice, ali tek nakon što je strojem bio oštećen dugačak i kompaktan zid. Prvi tragovi zida pojavili su se ispred kuće br. 19. Smjer pružanja bio je sjeveroistok - jugozapad što se zbog dužine zida zahvaćenog iskopom lako moglo ustanoviti. Prema načinu gradnje lomljenim kamenom vezanim s mnogo tvrde bjelkaste žbuke, prema dimenzijama i smjeru pružanja, ustanovili smo da se radi o južnom gradskom bedemu. Njegov gornji dio nalazio se na dubini od 140 cm od asfalta. Obzirom da smo u iskopu uspjeli registrirati dio vanjskog lica ali i unutarnje lice u većoj dužini, izračunali smo širinu bedema - ona je iznosila 330 cm i približno se podudara sa širinom od 360 cm koja je ustanovljena kod sondiranja 1968. g. (VIKIĆ-BELANČIĆ 1983-1984, 128; kod podatka navedenog u istom radu na str. 156 vjerojatno se radi o tiskarskoj grešci, jer se u tekstu za isti zid navode različite širine). Nakon čišćenja rova za kanalizaciju bilo je evidentno da je iskopom zahvaćeno gotovo 16 m južnog bedema (sl. 2). Uz njegovo unutarnje, dakle sjeverno lice nađen je pod koji se sastojao od kamene podloge premazane žučkastom, tvrdom žbukom i koji je izlazio izvan iskopa. Pod je pripadao prostoriji vezanoj uz bedem, odnosno nekom objektu u sklopu fortifikacije. Slična situacija zabilježena je i kod ranijih istraživanja u sondi 12/69 (VIKIĆ-BELANČIĆ 1983-1984,130).

Jasan smjer pružanja i prilično dugačak otkriveni segment bedemskog zida svakako su vrijedni elementi za poznavanje fortifikacijskog sustava Jovije, ali su isto tako podaci koji otvaraju i neka nova pitanja. Naime, najnoviji nalaz dijela gradskog zida ne uklapa se u dosadašnju rekonstrukciju njegovog položaja, jer se zid otkriven 2004. g. pruža sjevernije od predložene rekonstrukcije (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1983-1984, sl. 12).

Kod čišćenja istočnog dijela zida ustanovili smo da mu je očuvana visina najmanje 170 cm (donju liniju zida nismo mogli utvrditi) te da je njegov donji dio građen različito od gornjeg. U donjem dijelu bedema, ukopanog u žutu glinovitu zemlju, nalaze se veliki, lijepo klesani kameni blokovi širine 55 cm. Ostale dimenzije nisu poznate jer je pristup do ovog dijela bio gotovo nemoguć zbog dubokog i skućenog iskopa. Ovako velika razlika u načinu gradnje i obradi kamenog materijala vjerojatno ukazuje na dvije faze nastanka južnog bedema. Ispred kuće br. 15 otkriven je još jedan zid istog

smjera pružanja kao i bedem ali znatno lošije gradnje te u gornjem dijelu uništen. U iskopu mu se vidjelo unutarnje (sjeverno) lice. Obzirom da je ovaj zid paralelan s bedemom, možda se radi o bedemskom unutarnjem zidu što bi značilo da je i južni bedem bio dvostruk. Širina otkrivenog zida na žalost nije poznata pa se zbog tog ne može niti predvidjeti eventualna udaljenost između bedema i s njim paralelnog zida. Prema dosadašnjim istraživanjima dvostruki su bili zapadni, sjeverni i istočni bedem, a sada se čini da je i južni, barem u jednom periodu, također bio dvostruki.

Zapadnije od bedemskog zida u iskopu su dokumentirane arhitektonske strukture koje su zbog relativno uske otvorene površine ne mogu preciznije determinirati. Radi se o kamenim zidovima okomitima na iskop, građenima na sloju krupne riječne valutice. Između zidova označenih kao zid 2 i zid 2A nalazilo se popločenje od opeka.

Novi, značajan podatak o komunalnoj opremljenosti Jovije pruža nalaz iz zapadnog dijela Ulice bana Jelačića. Ispred kućnog broja 3 pojavile su se u sjevernom profilu iskopa, na dubini od 90 cm od asfalta, antičke opeke (sl. 3). Nakon što je zaustavljen strojni iskop i očišćen otvoreni dio nalaza, zaključili smo da se na ovome mjestu nalazi antička kanalizacija paralelna sa smjerom pružanja južnog bedema. Kanal širine 50 cm građen je od opeka vezanih žučkastom žbukom. Istražen je u dužini od 8 m (sl. 4). Na žalost visina kanala nije se mogla sa sigurnošću utvrditi jer pokrov nije sačuvan osim možda na zapadnom segmentu gdje su se na gornjem dijelu kanala nalazila dva pločasta kamena. Ukoliko oni predstavljaju ostatke pokrova, tada bi visina kanala iznosila također 50 cm. Zanimljiv i rijedak nalaz predstavlja opeka iz istočnog dijela kanalizacije (sl. 6). Na njoj je ispod debljeg sloja žbuke otkriven urezan, vrlo jednostavan crtež konja i konjanika. Konjanik u jednoj ruci drži uzde dok konj prignute glave pije iz velike kopanje. Opeke s urezanim crtežima, porukama ili znakovima prilično su rijetke, a posebno su zanimljive stoga što uglavnom ne otkrivaju autora crteža ili natpisa, a često i smisao poruke ostaje nepoznat. Tako niti autor ovoga crteža nije poznat; možda je to jedan od radnika oficine - radionice za proizvodnju opeka koji je crtežom ovjekovječio videnu scenu ili pak je crtež nastao kao rezultata mašte? Odgovora naravno nema, ali ova antička opeka svojom možebitnom porukom podsjeća na običaj iz ranog novog vijeka, a možda i stariji, s područja Njemačke. Tzv. "opeku kraja radnog vremena" radnik bi izradio nakon dovršetka redovitog posla, a opeka bi nosila neki znak, crtež ili natpis i predstavljala bi osobnu poruku i posljednji proizvod planirane serije. Je li možda već u antičko vrijeme postojao sličan običaj ili je crtež konjanika samo rezultat trenutačne inspiracije ili možda šale? Slična opeka sa crtežom životinje pronađena je u Ptuj (ŽIŽEK 2004, kat. br. 16).

Kanal, u kojem je nađeno nekoliko životinjskih kostiju, ljušture školjki i nekoliko manjih grumena žbuke, na svom zapadnom dijelu završava ispred velikog kamenog bloka koji bi mogao pripadati unutarnjem zapadnom bedemu (VILIĆ-BELANČIĆ 1983-1984, sl. 9). Upravo kod ovog, samo djelomično vidljivog bloka završen je građevinski iskop pošto je dogovorom investitora, izvođača i konzervatora odlučeno da će se antička kanalizacija nakon čišćenja i dokumentiranja zaštititi i ponovo zatrpati (sl. 5). Projekt je u ovom dijelu izmijenjen pa je današnja kanalizacija "zaustavljena" uz istočni vidljivi rub antičke, odnosno na mjestu gdje antički kanal ulazi u profil iskopa i nastavlja se dalje u smjeru sjeveroistoka. Zahvaljujući izmjeni projekta, dio antičke infrastrukture ostao je neoštećen i sačuvan za eventualna buduća istraživanja ili čak prezentaciju.

Glavninu pokretne arheološke građe iz antičkog sloja debljine od 60 cm do 150 cm koji je u Ulici bana Jelačića registriran u dužini od gotovo 60 m, predstavlja keramika (T. II). Ona pokazuje široki

dijapazon oblika, vrsta i fature od sive i smeđe kućne keramike s češljastim ukrasom, preko marmorizirane, pa fine sive keramike, zatim ocakljene do malobrojnijih, ali lijepih ulomaka tere sigilate. (Drag. 37 i Drag. 33). Na jednoj fragmentarno očuvanoj zdjeli (Drag. 37) nalazi se i žig u kojem se prepoznaju slova ALB i početak slova V što zdjelu određuje kao proizvod majstora ALBUCIUS-a iz Lezouxa u Galiji (T. I). Djelatnost ovoga majstora veže se uz kraj 2. i početak 3. st. Prilikom restauracije zdjele uočen je osim spomenutog žiga još jedan, nepotpun, koji za sada nije pročitani. Iako temeljita analiza sveukupne keramičke građe još nije provedena, ipak se može primijetiti sličnost s nalazima iz Varaždinskih Toplica, vile kod Kelemena, iz Petrijanca, Vindije i Ptuja (VIKIĆ-BELANČIĆ 1972-73; ISTA 1968; TOMIČIĆ 1975; MIKL-CURK 1969).

KALNIČKA ULICA

Jarak za polaganje kanalizacijskih cijevi kopan je uz istočni nogostup ulice, od juga prema sjeveru. Na tom potezu nisu otkriveni nikakvi tragovi antičke arhitekture. Prema profilima iskopa moglo se zaključiti da je ovaj cijeli potez tokom novoga vijeka bio nasipavan, vjerojatno u više navrata.

RASKRIŽJE KALNIČKE, GAJEVE I UL. BANA JELAČIĆA

Na samom raskrižju, ispred kuće 2A u Ul. bana Jelačića na dubini 105 cm od asfalta otkriven je masivni antički zid (zid 4), građen od lomljenog kamenja vezanog sivom, vrlo tvrdom žbukom (sl. 7). Gornja ploha zida širokog 180 cm bila je ožbukana i zaglađena. Rub zida zabilježen je uz zapadni profil iskopa što znači da je jarkom obuhvaćen sam završetak zida, odnosno da se ovdje radi o ojačanju bedema - pilastru koji je s vanjske, zapadne strane učvršćivao bedemski zid. Donja linija pilastra zabilježena je na dubini od 310 cm od asfalta gdje se već javlja podzemna voda. Tokom ranijih istraživanja nisu ustanovljena ovakva ojačanja bedema pa za sada ne znamo je li na bedemskom zidu bilo više pilastara, na kojim udaljenostima itd. Iako je ovo jedini takav nalaz, on je važan kao podatak o načinu gradnje antičkog obrambenog sustava Jovije te kao putokaz kod budućih istraživanja. Dalje prema sjeveru na 9 m udaljenosti od zida 4 registriran je još jedan važan nalaz arhitekture. Naime, ispred istočne fasade kuće br. 1 u Gajevoj ul. otkriven je dio masivnog zida (sl. 8). Gornja linija zida nalazila se na dubini 140 cm od asfalta, dok je njegov donji dio, jednako kao i kod zida 4 na dubini od 310 cm. Zid za koji je nakon čišćenja ustanovljeno da izgleda kao ugaoni dio, građen je od lomljenog vapnenca, krupnijeg šljunka i grube žbuke. Vrh ugla bio je okrenuti prema zapadu dok je pružanje zidova, ukoliko bi se produžila linija dobivena u iskopu, prema sjeveroistoku i prema jugozapadu (sl. 9). Prema načinu gradnje može se pretpostaviti da je zid - bedem, ili barem jedan njegov dio, podignut u kasnoantičko vrijeme. Ukoliko se doista radi o ugaonom dijelu tada smjer pružanja znatno odstupa od rekonstrukcije predložene na osnovu ranijih sondiranja. Prema položaju ovog najnovijeg nalaza i nalazima arhitekture u sondama iz 1968., 1969. i 1976. g. (VIKIĆ-BELANČIĆ 1983-1984, 155) ovaj segment pripadao bi vanjskom zapadnom zidu kojem je kod istraživanja sedamdesetih godina prošlog stoljeća određena širina od 110 cm. Znači, da bi u usporedbi s južnim bedemom ovaj zapadni bio čak tri puta uži. Ovoliki nesrazmjer u širini bedema ukazuje ili na neujednačenu gradnju gradskog zida ili možda arhitektura iz spomenutih sondi uopće ne pripada bedemu. Ovo pitanje kao i pitanje novootkrivenog ugaonog dijela za sada

ostaje otvoreno no možda će neka buduća istraživanja ponuditi novu i drugačiju sliku bedemskog sustava Jovije. Za sada je ipak najvažnije da su nalazi arhitekture dokumentirani jer će sigurno u nekoj prilici i ovi detalji pomoći u rekonstrukciji cjelokupne urbanističke slike antičkog grada.

ULICA LJUDEVITA GAJA

U istočnom dijelu ulice u kojem je polagana kanalizacija, a to je prostor izvan bedema, nisu nađeni arhitektonski ostaci antičkih objekata. Tu je registriran kasnosrednjovjekovni kulturni sloj koji se neposredno nadovezuje na antički, bez vidljive granice. Sloj je nastao nasipavanjem i taloženjem odbačenog materijala, a to su fragmenti keramike, životinjske kosti - ostaci hrane, ostaci podova kuća, građevinska štuta, pepeo, ostaci spaljenog drva. Iz tog sloja potječe i rijedak nalaz dijela konjaničke opreme - željezni stremen kasnog srednjeg vijeka (sl. 10). Ispred kuće br. 3 na granici antičkog kulturnog sloja i žutog sterilnog pijeska, na dubini od 260 cm od asfalta, nađen je dobro očuvani donji dio rotacijskog žrvnja, nalaz koji upotpunjuje sliku svakodnevnog života antičke Jovije. Od arhitektonskih struktura evidentiran je ispred kuće br. 7 nasip stare ceste smjera istok - zapad. Od ovoga mjesta protezao se prema zapadu još tridesetak metara. Raspoznavao se u profilu građevinskog iskopa kao sloj pločastih komada kamena pješčenjaka na tamnoj zemlji s paljevinom i šutom. Debljina cestovnog naboja bila je oko 30 - 40 cm, a dubina nalaza 100 cm mjereno od asfalta. Pošto je gradnja ovog cestovnog nasipa potpuno različita od antičkog, očigledno se ovdje radi o cesti iz vremena nakon antike, dakle iz srednjeg ili možda novog vijeka. Kod budućih građevinskih radova u Ulici Ljudevita Gaja svakako bi trebalo obratiti pozornost i na daljnji smjer pružanja ove ceste, evidentirane za sada između kuće br. 7 i br. 11 gdje je i završen iskop za polaganje kanalizacije.

Literatura:

1. FULIR 1969 : Miroslav, Fulir, Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskom i međimurskom području (1960 - 1967), Razprave VI, Ljubljana 1969, 365 - 431.
2. GORENC / VIKIĆ 1984 : Marcel, Gorenc / Branka, Vikić, Antičko nasljeđe Ludbrega, Ludbreg, monografija, Ludbreg 1984, 59 -71.
3. MIKL-CURK 1969 : Iva, Mikl-Curk, Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija, , Dissertationes IX, Vukovar 1969.
4. ŠIŠA WIEWEGH 2004 : Marija, Šiša Wiewegh : Iovia Botivo, Podravski zbornik 30/2004, Koprivnica 2004, 297 -314.
5. TOMIČIĆ 1966 : Željko, Tomičić, Ludbreg - rimsko naselje, Arheološki pregled 8, Beograd 1966, 116 - 119.
6. TOMIČIĆ 1975 : Željko, Tomičić, O rimskim i ranosrednjovjekovnim arheološkim nalazima iz spilje Vindije, Godišnjak Gradskog muzeja 5, Varaždin 1975, 25 - 45.
7. VIKIĆ-BELANČIĆ 1968 : Branka, Vikić-Belančić, Istraživanja u Jalžabetu kao prilog poznavanju života u zaleđu dravskog limesa, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3. ser. sv. 3, Zagreb 1968, 75 - 102.
8. VIKIĆ-BELANČIĆ 1972-73 : Branka, Vikić-Belančić, Prilog istraživanju antičkog naseobinskog kompleksa u Varaždinskim Toplicama, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3.se.sv. 6-7, Zagreb 1972-73, 75 - 132.
9. VIKIĆ-BELANČIĆ 1983-1984 : Branka Vikić-Belančić, Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968 - 1979. god., Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3.s. XVI-XVII, Zagreb 1983-1984, 119 - 166.
10. ŽIŽEK 2004 : Ivan Žižek, Katalog predmeta, Med nebom in zemljo - Lončarstvo in opekarstvo rimske Petovione, u : Rimljani - Staklo - Clina - Kamen, Katalog izložbi, Celje-Maribor - Ptuj 2004, 124-144.

Napomena:

Fotografije: Branimir Šimek

SUMMARY

Marina Šimek

City Museum Varaždin

NEW DATA ON IOVIA

Following excavations for the sewage system in 2004 in the southern part of Ludbreg, some new data have been collected, primarily related to Iovia, but also to the later mediaveal period. The discovery of architectual structures which have been researched, documented and some of them even preserved for future generations, provides a new insight into the construction of the fortress for defence, its concept (inner and outer southern fortress wall) as well as into its direction. A different extension direction from the one that had been reconstructed by archeologists in the 1970ies of the last century, is suggested by the findings of the corner part of the fortress at the crossroads. According to them, although open into a very restricted and narrow excavation, the extension direction of the west and south wall can still be presumed.

An exceptionally valuable finding is a segment of antique sewerage which had been used to take away the precipitation, and this proves high communal standards of the time. Thanks to a good cooperation between the investor and the contractor, this system has been protected in situ, and therefore remained preserved in order to be presented to the public in as near future as possible. The presentation of the antique sewerage in the city centre of Ludbreg, originating from the late Iovia, would certainly be especially valuable and very attractive to tourist.

Except documenting architecture, supervision has also collected a great number of movable archeologic findings: various antique pottery – ranging from simple and crude, to the finest and most luxurious, a brick with a chisseled drawing, a lower part of a grindstone, fragments of late medieval pottery, a rider's sttirup.

These data, as well as those gathered in earler research, will have to be related to all future data that is still to be collected under the professional supervision on occasions of various construction works or better still – by archeologic excavations.